ČAS STISKE JEZIKOSLOVNEGA NAZORA ALI ODGOVOR AVTORJU NA VPRAŠANJA ZASNOVE SLOVARJA SLOVENSKEGA PRAVOPISA

1 Že iz naslova tematskega sklopa prispevkov z okrogle mize lanskega Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture je razvidno, da vprašanja, ki so se tedaj odprla, presegajo kritiko pravopisnega priročnika: nanašajo se predvsem na kritiko jezikoslovnih načel, ki se nam prek temeljnega normativnega priročnika ponujajo kot zavezujoča, ko gre za vrednotenje kultiviranosti javnega jezikovnega vedenja, ko gre torej za vprašanja pisne ali govorne podobe sodobnega, modernega slovenskega knjižnega jezika. Z družbenega vidika gre za zavezujoče vrednotenje javne besede generacije na prelomu v 21. stoletje, tako tiste, ki jo je zaznamovalo pretežno 20. stoletje kot tiste, ki je ta prehod pričakala »zgodovinsko« bolj ali manj neobremenjena.

Gre za pomembno vprašanje: bo slovenščina ostala »moj« in »naš« jezik – jezik kocbekovske osebne in prek nje nacionalne osvobojenosti, demokratičnosti, ali pa jo bo kabinetni predpis sistematično odtujeval živi podrasti in jo tako razmeroma hitro iztisnil iz javne vloge. Podobno kot že večkrat v zgodovini (knjižne) slovenščine gre tudi v tej aktualni polemiki za dva načeloma različna pogleda na jezik: mi sami smo jezik – tudi v naši skupni knjižni varianti; pri tem je bistveno, da pač smo – naša (samo)všečnost pri tem je veliko manj pomembna. Seveda pa se lahko postavimo v položaj, da jezik ni naša avtentičnost oz. da naš jezik mora biti tako ali drugače, od tega ali onega popravljena avtentičnost, zlasti seveda, ko je ta jezik vpliven, ko ima družbeno moč; javna beseda mora biti narek, diktat resda tokrat recimo, da samo na izrazni ravni, vendar sčasoma zakaj ne tudi na vsebinski: kaj nista misel in beseda celota? Iz zgodovine pa tudi iz zelo živih sodobnih izkušenj t. i. globalnega sveta vemo, da je ta misel, zlasti ko je javno izrečena, lahko »naša« samo od tako ali drugače izbranih.

Naj takoj poudarim: sem daleč od vsakršne jezikovne anarhije, kar bi mi morda kdo v tem trenutku želel podtakniti; tako kot diktat mi je še posebej tuja, ko gre za vprašanja knjižnega jezika, saj se dobro zavedam, da na tem segmentu bomo kot državotvorna jezikovna skupnost (ob)stali ali (po)tonili. Kar želim povedati oz. ponoviti – in s tem se bližam odgovoru na polemiko avtorja pravopisa – je dejstvo, da je uzakonitev knjižnega jezika, ki nam jo ponuja Slovar Slovenskega pravopisa (SSP),[1] nastala brez razčlenitve sodobnega, živega, zasnovi pravopisnega slovarja ustreznega gradiva (gl. npr. reklamno ponudbo, izjave avtorja na prvih tiskovnih konferencah, navsezadnje tudi zapis v uvodu), da je skratka nastala na podlagi »konzerviranega jezikovnega sistema« (159) (gl. dalje). S pravopisnim slovarjem smo dobili torej predpis knjižnojezikovnega vedenja na podlagi individualne, sicer jezikoslovčeve simulacije sodobnega knjižnega jezika.

2 Reakcije avtorja pravopisnega slovarja in pravil slovenskega pravopisa J. Toporišiča je mogoče strniti v dva problemska sklopa: (1) gradivni viri pravopisnega slovarja;

[1] Kot je iz *Vsebine* (2) razvidno, je Slovenski pravopis ločen na *Pravila* – samostojna enota, zaznamovana z rimsko **I** (str. 1–271), sicer »sprejeta na skupščini Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18. maja 1989« in sedaj kot »šesta, ponovno pregledana izdaja« – ter *Slovar* – zopet samostojna enota, zaznamovana z rimsko **II** (303). V mojem prispevku na okrogli mizi je beseda o Slovarju Slovenskega pravopisa in ne o Pravilih; le zakaj tu avtor Slovenskega pravopisa – torej Pravil in Slovarja oz. »predsednik pravopisne komisije SAZU« – oporeka svoji lastni članitvi? (159.)

glede na odgovor se zdi, da avtorju – »nam« – res »ni jasno«, kaj pomeni »konzerviran jezikovni sistem«. Ker gre za pomembno vprašanje razumevanja jezika, ki pogojuje tudi temeljni metodološki pristop normiranja (in uzakonjanja) jezikovne knjižnosti – predpisnost ali opisnost, je pojasnilo nujno; (2) strokovne rešitve; nekatere po odgovoru postajajo še bolj nevzdržne – v interesu stroke je pojasnilo zopet nujno.[2]

2.1 Načelo konzerviranosti jezikovnega sistema – kot svoje naravno stanje ga lahko izkazuje le tisti jezik, ki ni nikomur več materni (prvi), ki skratka nima več rojenih govorcev – je vgrajeno v zasnovo Slovarja Slovenskega pravopisa (SSP). Da normativnost knjižne slovenščine ne temelji na kultiviranem ustvarjalnem razmerju med dinamično odprtostjo sistema in aktualne rabe – zapisane in govorjene javne besede – pričajo naslednji segmenti iz polemikovega besedila:

– »SSKJ nam je služil kot glavna zbirka občnoimenskega besedja« (159). Ponovno se potrjuje dejstvo, da je »glavna zbirka« gradiva za SSP povzeta iz namensko zbranega in v smislu *informativno-normativne* zasnove SSKJ že presejanega gradiva – kot da se v zadnjih petnajstih, dvajsetih letih ni s (knjižno) slovenščino nič zgodilo. Slovensko slovarstvo, ki nam ga ponuja SSP, je glede na moderno slovarsko (in jezikoslovno) tradicijo 19. in 20. stoletja izgubilo svojo verodostojnost, saj se je tudi zaradi neprepoznavanja ali zanemarjanja vloge dokumentiranega, namensko zbranega gradiva spremenilo iz jezikovnega opisa v (kabinetni) predpis.[3] Namesto, da bi SSP prinašal predvsem novo, glede pravopisno-pravorečnih vprašanj aktualno gradivo, se avtor sklicuje na prepise iz SP 1962 (159) oz. iz SSKJ.[4] Gre za sprevržen leksikografski kriterij: vrednostna potrditev novega slovarja je v prepisih iz starih slovarjev. – Presenetljivo je med drugim zamolčevanje (tudi) normativne zasnove SSKJ, npr. trditev, da »smo /…/ v pravopis uvedli tonemskost« (160) na omenjenem mestu (160) brez dopolnitve v smislu dolenjskih popravkov tonemskosti iz SSKJ.
– »Zakaj bi bili v SP 2001 proti grafskim oznakam, ko pa so taka znamenja običajna za vse dosedanje slovenske pravopise, začenši z Levčevim.« (160)[5] Preprosto

[2] Prvotno sem želela dodati še točko (3), vendar zaradi dostopnosti referenčnega besedila bo naveden samo en primer samovoljnega oz. podtikljivega branja in seveda navajanja mojega besedila. Kot je razvidno iz objave, je prosto po avtorju polemike nastala trditev, da ima »novi pravopis 'podcenjevalno razmerje do aktualnega gradiva', ker da mu je bil 'onemogočen elektronski pristop'« (159). S poljubnimi povezavami besedila, zlasti če ga postavljamo v medsebojna nova vzročna razmerja, vidim, da res lahko nastane nov roman.

[3] Zanemarjeno je Kopitarjevo, Miklošičevo, Levstikovo, Riglerjevo načelo o jezikoslovčevi vlogi opisovalca in ne predpisovalca dejanskega jezika, s slovarskega stališča uresničeno v Pleteršnikovem slovarju in Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

[4] Mimogrede: SSKJ se glede nabora iztočnic ni »opira/l/« ne na »Slovenski pravopis 1962« (159) ne na katerikoli drug slovar. Slovarski geslovnik (t. i. alfabetarij) je nastal na podlagi popisa večmilijonskega (ob zadnji knjigi približno šestmilijonskega) nabora namensko izbranega dokumentarnega gradiva. Tudi s tem je utemeljil svoj leksikološko-leksikografski – torej jezikoslovni pristop.

[5] Da je za ustrezno obvestilnost potrebno pri slovarskem delu včasih tudi naporno usklajevanje, dokazuje med mnogimi drugimi neusklajenostmi raba puščice (→): avtor odgovora na kritiko SSP trdi, da je pri frazemu *biti s kom na bojni nogi* in pri *bojno polje* ni (161–162), jaz pa pravim, da je; tragi-komično je, da imava oba prav. – Lahko bi se tudi prerekala, ali je *bojno polje* vzneseno ali ne – in zopet bi bili glede na SSP obe izključujoči trditvi resnični itd., itd.

zato, ker je slovensko jezikoslovje v smislu oblikovanja lastne zvrstne teorije in jezikovnosistemske stilistike uspešno zapolnilo 60-a leta prejšnjega stoletja, v polemiki z avtorji SP 1962 to teorijo dopolnjevalo in jo vgradilo v zasnovno odličen slovar pa tudi polemik v svoj Slovenski knjižni jezik. Sklici na Levca, SP 1962 ipd. (160 idr.) so pravi anahronizem, v veliki meri tudi avtorjevo brisanje lastnih teoretičnih stališč iz najustvarjalnejšega obdobja.

– »V Webstru pa beremo, da je Dante tudi fantovsko ime« (161), ali *akindžija* »je po A. Škaljića slovarju Turcizmi v srpskohrvatskom jeziku (1965) 'navalni konjanici; jurišna konjica /…/'« (164). Za slovenski pravopis postaja pomembno, kako Danteja razumejo Angleži – poleg dekliškega smo dobili še fantovsko ime (?), kako kaj razume Škaljić oz. srbohrvaščina (?), tudi kako je kaj v SP 1962, saj oblika *Baudouindecourtenayje* »je čisto mogoča /…/, ker ima SP 1962 *Baudouinov* in *Courtenayev*« (161). Popolnoma zunaj zanimanja pravopisnega slovarja s sto in več tisoč samo občnoimenskega besedja pa ostaja današnji govorec slovenščine. Nihče ga nič ne vpraša – ne posredno prek preverjanja gradiva v takšnih ali drugačnih gradivnih naborih, ne neposredno, npr. z ustreznimi, dokumentiranimi anketami; pa bi se splačalo, saj pravopis uzakonja javno jezikovno vedenje. Katero? Samo tisto, ki se pri *Dantealighierijev* lahko ravna po »zgledu na *francjožefovski*« (161)?
– Ostaja odprto temeljno vprašanje, glede na kaj »smo dodali enote« (159), ki jih v SSKJ ni, in še naprej – glede na kaj »smo« opuščali gesla ali pomene pri večpomenskih geslih. Se je npr. pojem besede *poromuniti* in njene besedne družine kot *poromunjen*, *poromunjenje* itd. (159) za razliko od npr. *pobolgariti* v zadnjih desetih, petnajstih letih v slovenskem prostoru tako razživel, da ga je moral sprejeti celo pravopisni slovar? Aktualna besedilna zbirka ne potrjuje te domneve.[6]

2.2 V zvezi s strokovnimi rešitvami je na žalost nujno ponovno opozoriti vsaj na nekatere temeljne kratke stike.

– Upam, da je bilo načelo zvrstne členjenosti jezika, kot rečeno, v slovenskem prostoru splošno sprejete v 60-ih letih prejšnjega stoletja, razumljeno tudi pri avtorjih SSP ne samo formalno, ampak tudi vsebinsko: na pravopisni ravni se nas še posebej dotika spoznanje, da je jezik (nad)sistem, sestavljen iz nabora (pod)sistemov. Če torej določen leksem kot npr. *nono* sodi v narečni sistem, upravičeno izkazuje tudi narečnosistemsko, npr. narečno oblikovje (paradigmo), torej *nono – nonota*; v knjižnem jeziku imamo za ta isti denotat (predmetnost oz. predstavo te predmetnosti) popolnoma drugačen izraz – *ded* ali *stari oče* s seveda v celoti knjižnemu jeziku ustreznimi oblikami. Sicer gre za nerazumno primitivizacijo jezika, tudi knjižnega, za mešanje delov različnih jezikovnih (pod)sistemov.

[6] Za besede *poromanjen*, *porositi*, *porogljivost*, *porozen*, *port* (159), velja, da so tudi v SSKJ – verjetno jih avtor pomotoma navaja kot na novo uvedene v SSP; zakaj ni v SSKJ tipov kot *portretirančev, portretistka* ipd., je treba prebrati v Uvodu. Seveda pa bi bilo strokovno korektno, če bi avtor res geselsko osamosvojil vrstne pridevnike glede na lastnostne oz. kakovostne, torej *porozen* glede na *porozni*, saj bi tako iz slovarja odpadla vrsta virtualnosti kot *poroštven*, *mizen*, *omaren*, *stolen*, *posteljen*, tudi *dovršen* ipd. (Gl. dalje.)

– Da avtor SSP ne razume oz. noče razumeti zvrstno pogojene sistemskosti, priča tudi dejstvo, da pregibanje pogovornega (ekspresivnega) tipa *bimbo*, *medo* – v SSKJ (ne samo v t. i. odzadnjem slovarju) ustrezno predstavljeno s podaljšano osnovo -t(-a), torej *bimbota*, *medota* – primerja z intelektualizmi oz. strokovnimi izrazi kot *bajaco*, *teraco*, *ponču* ali celo lastnimi imeni *Makao*, *Mao* (160–161).
– Povedanemu je v zvezi s SSP-jevskimi »feminativi« (161) težko še kaj dodati. Morda vsaj z jezikoslovnega vidika velja (ponovno) izraziti presenečenje, da avtor besedotvornega poglavja v slovenski slovnici podreja tvorbe poimenovanj za ženske osebe poimenovanjem za moške osebe tudi v primerih, ko gre za vzporedno tvorbo: *pravn-ica*, *zdrav-nica*, tudi *delav-ka* so lahko le podgesla poimenovanjem *pravn-ik*, *zdrav-nik*, *delav-ec*.
– Za trdnost terminoloških sistemov tako z vidika obvestilnosti, temeljne vloge znanstvenih, v veliki meri pa tudi strokovnih besedil, kot tudi tradicije – pomembne jezikovnokulturne prvine, je naravnost porazno kalkiranje uveljavljenih strokovnih izrazov pa tudi drugih (evropskih) intelektualizmov tipa *arheolog – starinoslovec* (162).[7] Je res mogoče, da živ jezik ne šteje nič, saj je jezik mogoče »delati« v kabinetu? Ni jasno, koga podcenjuje oz. precenjuje avtor SSP-ja, ko meni, da je mogoče »izobraževati« ljudstvo, se pravi približevati mu pojmovni svet posameznih strok oz. sploh zahtevnejši, abstraktnejši svet, z uvajanjem kalkiranega (strokovnega) izrazja.
– Še beseda o »spopolnjeni stilističnosti« (160). Ponovno se sprašujem o teoretičnih podstavah vrste novih slogovnih oznak oz. o vsaj ustreznih uvodnih opredelitvah pojmov, ki se glede na SSKJ »popravljajo« ali na novo uvajajo. Če avtor meni, da je *poudarjalno* lahko razloženo z «beseda /ima/ večjo intenziteto od nezaznamovanega« (162), ali da je *izobrazbeno* »nekako tipa *Aristoteles*« (162) ipd., potem strokovnost SSP-ja samo sebe lovi za rep; še huje je, če se tega sploh ne zaveda. – Ponovno se tu zelo živo postavlja vprašanje gradiva: na podlagi česa lahko avtor trdi, da je *knjižno pogovorno* značilnost »mestnih govoric«, *neknjižno ljudsko* pa »bolj vseslojno«, kdo so »preprostejši govorci slovenščine«, ki govorijo *neknjižno ljudsko«*, ali »podobni izrazi iz mestnih naselij«, ko gre za *neknjižno pogovorno* (vse str. 162)? Zgledi rešitev, objavljeni v prispevku za okroglo mizo, pričajo o nerazločevalnosti pojmov, ki jih SSP uvaja na novo.

[7] Kar se tiče moje besediloslovne izobrazbe: avtorju odgovora na našo okroglo mizo predlagam, da, med drugim, morda upošteva kaj iz slovarčka Breznikovih pojmov, ki sem ga objavila v SR (1993) na koncu svojega prispevka o Breznikovi besediloslovni razpravi *Besedni red v govoru*; če ni popolnoma zavezan kalkom, bi se morda odločil in namesto *sledja* (162) za *sekvenco* uporabil Breznikov *govorni odstavek*. – Seveda »kritičarka ne izključuje jezikoslovcev iz kroga tistih, ki lahko tvorijo *novote* (poud. A. V. M.)« (162), če je za to objektivni razlog, se pravi, če je treba poimenovati novo, na novo spoznano; zakaj bi pa bila za *neologizem* potrebna »domača dvojnica« *novota*, če se prevzeti *neologizem* že čisto po domače obnaša (sklanja, je besedotvorno motivirajoč ipd.), mi ni jasno. Temeljni jezikovnokulturni pristop namreč zavrača dvojničnost (za razliko od sopomenskosti) kot jezikovno negospodarnost oz. kot obvestilno motnjo. – Nejasna je tudi trditev, da »/v/ primerih kot *človekoslovje ob antropologija* ne gre za 'podomačevanje', ampak za vzporednice prevzetemu, morfemsko neslovanskemu /…/« (163). Nima smisla, da se jezikovna politika tako hitro prilagaja dnevni politiki; bolje bi bilo, če bi imela svoja, od dnevne politike neodvisna jezikoslovna stališča.

– Ponovno razpravljanje o avtorjevem vztrajanju pri pridevniški določnosti oz. nedoločnosti (162), ko gre za slovarski, se pravi besedotvornopomenski pojav, je brez smisla. Strokovno neskladje se je omejilo na spreminjanje *rdeče mravlje* v *zeleni radič* ali *zeleno stranko*, kar pomeni, da v nobenem primeru ne bo poimenovalne enotnosti, dejansko pa se zavedamo, da gre pri *zelenem radiču* za leksem – eno slovarsko besedo – enako kot pri *rdeči mravlji*, ki se lahko celo poenobesedi v *rdečko*. Škoda je le, da se vse skupaj megli z navajanjem, kot rečeno, virtualnih oblik tipa *miz-en* ali *dovŕš-en* in z zapletanjem pridevnikov, ki tvorijo stalno besedno zvezo, v povedkovodoločilno rabo. Danes so ti pojmi strokovno ustrezno pojasnjeni, ovrgel jih ni nihče. Res je natančno to, kar sem zapisala: *enosmerni (promet)* bi se moral ohraniti tudi v povedkovem določilu – *Promet je enosmerni* – in res je tudi, da gre pri obrazilu *-(e)n*, torej *enosmer-en*, za dvojni pomen obrazilnega morfema *-(e)n*: lastnostni, tip */zelo/ enosmeren vpliv* ali *značaj glavnega junaka je /zelo/ enosmeren* (iz SSKJ), in vrstni, kjer je prišlo verjetno pod vplivom razlag, ki smo jim priča v zvezi s SSP, do zvez kot *enosmeren promet* oz. *Promet je enosmeren*; smiselnost pomenskega nasprotja pa izhaja iz pridevniške lastnostnosti glede na vrstnost.

3 Zlo v jezikoslovju kot v vsaki drugi znanosti je neargumentiranost, zlasti če temelji na avtoritarnosti kogarkoli ali česarkoli. Naj končam kleno, kot avtor odgovora na kritiko SSP-ja: »duh« je slab, kar je zelo hudo.

Ada Vidovič Muha
Filozofska fakulteta v Ljubljani